

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
The Journal of Social Sciences Institute
Sayı/Issue:35 – Sayfa / Page: 35
ISSN: 1302-6879 VAN/TURKEY

Makale Bilgisi / Article Info
Geliş/Received: 05.05.2017 Kabul/Accepted:13.06.2017

NEBÂTÎ'NİN ŞİİRLERİNDE DİN VE TASAVVUF

RELIGION AND ISLAMIC MYSTICISM IN NEBATI'S POEM

Ruken KARADUMAN
rukenkaraduman79@gmail.com

Öz

19. yüzyıl Azeri sahasının önemli şairlerinden olan Seyyid Ebul-Kasım Nebâtî (Ö.1873), hem klasik Türk edebiyatı hem de halk şiiri tarzında yazdığı manzumeleri ile tanınır. Nimetullahî tarikatına intisap ederek, tarikatının öğretilerini yaymak için çevresine müritler toplamış olan şair, sûfî bir kimliğe sahiptir. 1812 yılında Karadağ'ın Üştibin kasabasında dünyaya gelen Nebâtî, eğitilmiş ve dindar bir aileye mensuptur. Küçük yaşlardan itibaren babasından aldığı eğitimin yanı sıra, tasavvufî kaynaklarla birlikte, pek çok şairin divanını da okuyup Azerbaycan'ın birçok yerini gezmiştir. Bu sebeple hem sözlü hem de yazılı Azerbaycan edebiyatı ürünlerine aşinadır. Şiirlerinde Mecnûn, Mecnûnşâh, Hançobânî ve Nebâtî mahlaslarını kullanmaktadır. O, İran'da Kaçarlar döneminde yaşamış ve bu dönemin siyasi ve sosyal olaylarının izlerini zaman zaman eserlerine yansıtmıştır. Yaşadığı karmaşık ve sıkıntılı zamanlar, kişiliği üzerinde derin bir tesir bırakmış; şiirlerinde, dünya görüşünü kararsız, çelişkili, bazen de karamsar bir biçimde ortaya koymasına neden olmuştur. Bazen Zerdüş, bazen mühlid bazen de Agnostik olarak tarif edilen şairin, Hz Ali'ye olan derin sevgisi ve bağlılığı eserlerinden kolayca anlaşılabilir.

Anahtar Kelimeler: Nebâtî, 19. yüzyıl Azeri Şiiri, Nimetullahiyye Tarikati

Abstract

Seyyid Ebul-Kasım Nebati, one of the prominent poets in the 19th century Azerbaijani poetry, is well-known with his poems both in classical Turkish literature and folk literature. In addition to this, he has a sufic identity, attending to Nimetullahi sect and gathering disciples around himself to

spread the doctrines of the sect. Nebâtî, who was born in Üştibin town of Karadağ(Montenegro) in 1812, is a member of an educate dandreligious family. Along side thee ducation that he receives from his father from an early age, he read scollected poems of many poet sand travelsto a lot of places in Azerbaijan. Fort his reason he is familiarto both oral and written literary works of Azerbaijan. He uses the pseudonyms “Mecnun”, ”Mecnunşah”, ”Hañçobâni” and “Nebati”. He lives during the Kaçarsera in Iran and from time to time reflect sthemarks of political and social events of that period on his works. Complicate dand troubled times which he goes through leave indelible marks on his personality; cause him to manifest his world view in his poem sirresolutely, paradoxically, and some times moodily. Being described sometimes as a zoroastrian, sometimes a hereticand sometimes as an Agnostic, the poet’s deeplove and devotioonto Ali can be easily understood from his works.

Keywords: Nebâtî, 19. Century Azeri Poems, Nimetullahi cult

Giriş

Divan edebiyatı, yedi yüzyıllık bir tarihe ve Azeri, Çağatay, Osmanlı olmak üzere üç sahaya yayılmış, kültür ve medeniyetimizin izlerini taşıyan sayısız eser ihtiva etmektedir. Bu çalışmanın konusu olan Seyyid Ebulkasım Nebâtî, sadece klasik Azerbaycan şiirinin değil; Türk şiir tarihinin de önemli şahsiyetleri arasındadır. Eserleriyle çağımıza değin Kafkas, İran, Anadolu ve Orta Asya Türkleri tarafından oldukça benimsenmiş ve sevilmiş olan şair, hem yaşadığı dönemde hem de ölümünden sonra halk arasında büyük bir şöhrete sahip olmuştur.

Nebâtî, İran tarihinde Kaçarlar Dönemi olarak bilinen dönemde yaşamıştır. Kaçar Hanedanlarından Feth Ali Şah, Muhammet Şah ve Nasuriddin Şah dönemlerini idrak eden Nebâtî, bu üç hanedan dönemindeki pek çok siyasî ve sosyal olaya ait izleri, eserleriyle günümüze taşımaktadır.

Kaçarlar dönemi kültür ve sanat açısından İran için bir geçiş dönemi kabul edilmektedir. İran coğrafyasında 1794 ile 1925 yılları arasında iktidarı elinde bulunduran Kaçarlar ve öncesinde İran toplumu dinî işler, hükümet işleri ve üretim işleri olmak üzere üç mihver etrafında toplanmıştır. Bu şekilde ehl-i ilim denilen sınıf, din hizmetlerinde; kılıç ve kalem ehli hükümet işlerinde; üretim ehli ise çeşitli mesleklerde ve ziraat işlerinde çalışır. (İpek, 2010, s. 78)

Kaçarlar döneminde İran toplumu, millî ve mezhebî bir taassupla yaşamış; halk, geleneklerine sıkı bir bağla sarılarak Avrupa toplumundan farklı bir hayat tarzı ortaya koymuştur. Bu dönemde toplumsal rütbelere; idareciler, ruhaniler ve pazarcılar olmak üzere üç tabaka halinde şekillenmiştir. Toplumsal sıralamada şehzadeler ve

saraydaki idareci kesim hâkim tabakayı oluştururken, ruhaniler de büyük bir itibarla, aynı sınıfa dâhil olmuşlardır. Esnaf, sanatkâr ve tacirlerden oluşan kesim ise, daha çok mahkûm sınıfı oluşturmaktaydı. Bu sosyal dereceler arasındaki büyük farklılıklar ise oldukça dikkat çekicidir. (Sümer, 2007, s. 51-53)

Bu dönemde siyasi yönden komşu ülke Osmanlıda gerçekleşen reformlar örnek alınarak, kimi zaman yabancı eğitimcilerin desteğiyle ordu modernleştirilmeye çalışılsa da askerî alanda oldukça geri planda kalındığı söylenebilir. Kaçarlar döneminde boy başkanları tarafından ayrı ayrı yönetilen iller, özellikle ülkenin bazı bölümlerinde, denetimin gevşemesine neden olur. Bunların dışında Feth Ali Şah dönemi, iç savaşın olmadığı ve belirli bir ekonomik refahın yaşandığı dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde, orduda yenileşme çalışmaları başlamış, matbaa kurulmuş, askerî-teknik eğitim almak üzere öğrenciler Avrupa'ya gönderilmiştir. Bu durum ise Avrupa'nın tanınmasını ve reform yapma gerekliliğinin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. (Djalili ve Kellner, 2011, s. 15-16)

Feth Ali Şah döneminde, yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, Osmanlılarla yapılan savaşın ve Rus gücünün yükselişi sırasında yapılan savaşlardan alınan yenilgilerin oldukça yıkıcı olduğu görülmektedir. Bu savaşların ardından imzalanan Gürcistan anlaşması, İran'ın Kafkas eyaletlerinin çoğunu kaybetmesine neden olur. Ayrıca, yapılan antlaşmalar sonunda Rus tacirlere tanınan imtiyazlar, İran halkı üzerinde büyük rahatsızlıklara yol açar. Kaybedilen topraklar ve baş gösteren ekonomik sıkıntılar da Kaçarlara karşı halkı oldukça olumsuz yönden etkiler.

Feth Ali Şah'tan sonra gelen Muhammet Şah (1834-1848) döneminde ulemanın hükümetle olan ilişkileri devam etmiş; ancak önceki döneme göre az da olsa kısıtlanmıştır. Muhammet Şah'ın sahip olduğu sûfiyâne inanç ve devletin resmi mezhebi dışında benimsenen sûfilîğin, Şîu ulema tarafından hoş karşılanmaması üzerine ortaya çıkan isyanlar ve sonrasındaki olaylar büyümeden yatıştırılmıştır. (Djalili ve Kellner, 2011, s. 21-22)

Muhammet Şah'ın ölümünden sonra tahta çıkan Nasuriddin Şah (1848-1896)'ın dönemi ise, isyanların ve meşrutiyet inkılabının ortaya çıktığı; ayrıca ulema ile onların karşıtlarının güç mücadelelerinin şiddetlenerek devam ettiği bir dönemdir. (Karadeniz, 2013, s.116) Nasuriddin Şah döneminin en önemli olaylarından biri Babalık hareketinin ortaya çıkmasıdır. 1844'te Mirza Ali Muhammet Nurî adında bir Hurufî, Mehdilik iddiasıyla büyük bir kalabalığı etrafına toplamış ve idamına kadar geçen altı yıllık bir sürede iç karışıklıklara sebebiyet vermiştir. (Karadeniz, 2006, s.174-178)

Nasuriddin Şah, başta ulema ile iyi ilişkiler kursa da İngiltere'nin baskısını artırması neticesinde onların nüfuzunu kısıtlamaya çalışır. Böylece de çatışmalar artarak devam eder. Halka yüklenen ağır vergiler, alınan borçların günlük masraflara harcanması da gerginliği artıran etkenlerdendir. Ulemanın halka destek vermesiyle de devlet ve ulema karşı karşıya gelir. Sonuçta, parasızlık ve maddi sıkıntılardan etkilenen tüccar kesiminin halkı ve ulemayı desteklemesi ile meşrutiyetin ilk adımları atılmaya başlanır. (Karadeniz, 2013, s.118-130) Ancak, İran halkının siyasî ve ekonomik sıkıntılardan kurtuluş çaresi olarak gördüğü meşrutiyet, siyasal demokrasi şekline dönüşmediğinden halkın tamamı tarafından benimsenmez. Sonuç olarak; Kaçar Devleti, bu dönemde gerçekleştirdiği büyük değişikliklerle modern bir devlet olma yolunda ilerlemiş, bunda Osmanlının Tanzimat Hareketlerini örnek alması büyük rol oynamıştır. (Sümer, 1991, s. 53)

18. Yüzyılda Azeri Şiiri:

18. yüzyılın sonunda siyasî, ekonomik ve kültürel anlamda oldukça karışık ve bunalımlı bir dönem yaşamış olan Azerbaycan'ın, İran'da ortaya çıkan iç savaş sonucunda plansız, kendi aralarında çatışmalar yaşayan feodal devletlere bölünmüş olması sonucu ortaya çıkan siyasî parçalanma, her alanda olduğu gibi kültürel alanda da gerilemelere yol açmıştır.¹

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın, İran'da hüküm süren Kaçarlar ve Rusya arasında paylaşılması neticesinde Azeri edebiyatı iki kola ayrılır; ancak Azerbaycan'da, farklı iki kültür ve medeniyetin etkisinde kalmış olmasına rağmen; aynı tarih, gelenek-göreneklere sahip olan halk için bu durum, şekli bir bölünmüşlükten öteye geçmez. Her daim iletişim ve etkileşim halinde olan halk, farklı bölgelerde farklı kültürel değişimler gösterse de temelde birbirini takip eden ve besleyen toplumsal, sanatsal anlayışlardan söz etmek mümkündür. (Kafkasyalı, 2002, s.19) Biz burada Nebâti'nin yaşadığı coğrafya olan Güney Azerbaycan'daki edebiyat anlayışı üzerinde duracağız.

İran'ın egemenliğinde olan Güney Azerbaycan'da tek din, tek dil ve tek İran sloganları altında, milli hisler her vesileyle bastırılmaya çalışılmış; böylece 19. yüzyılda bu bölgedeki edebiyat, klasik gelenekler içinde sönükleşerek, bir taklit ve nazire edebiyatı halini almıştır. Bu tutumla, klasik edebiyatta, Fuzûlî gibi büyük sanatkârlar taklit ediliyor ve nazireler sıkça kaleme alınıyorken; halk edebiyatı

¹ <http://azerbaycan.dilededebiyat.net/1920-ye-kadar-azerbaycan-edebiyati> (Erişim Tarihi: 02.06.2017)

cephesinde ise, önemli gelişmeler dikkat çekmektedir. Bu dönemde âşıklar, aruz ölçüsü ve klasik edebiyat nazım şekilleri ile eserler verirken; divan şairleri de heceyi kullanarak koşma, geraylı² gibi halk edebiyatı nazım şekillerini kullanmışlardır. Medrese eğitimi almış, Fars şiirini iyi bilen aydınların âşık tarzı şiirine ait nazım şekilleriyle yazmış olmalarının, halk şiirine katkı sağladığı ve âşık şiirinin ufkunu açtığı söylenebilir. Böylece sözlü edebiyat ve klasik edebiyat iç içe girmiş; klasik edebiyata bir yandan Osmanlı, diğer yandan da İran edebiyatı etki etmeye devam etmiştir. (Akpınar, 1994, s.43-45)

Yeni bir edebiyat anlayışı, bu dönemde Güney Azerbaycan'da çok daha yavaş bir biçimde ortaya çıkar. Bu dönem şiirlerinde, geleneksel şiir anlayışı ve konuların yanı sıra zamana uygun olarak belirginleşen gerçek duyguların, kişisel düşüncelerin gerçek hayat anlayışının izleri de görülmektedir. Bu hususta Y. Akpınar'ın değerlendirmeleri şöyledir: "*Tasvir edilen sevgili artık muhayyel bir varlık değil, kanlı-canlı gerçek bir insandır. Devrandan şikâyet, gittikçe gerçekçi bir anlayışa bürünerek içtimaî, siyasî bir mahiyet kazanır.*" (Akpınar, 1994, s.42)

19. yüzyıl Azerbaycan edebiyatı, Kuzey Azerbaycan Rus hâkimiyetine geçtikten sonra Rus edebiyatından da yararlanmıştı. Bu dönem yazarlarının büyük bir kısmı Türkçe, Arapça ve Farsçanın yanı sıra Rusça ve Batı dillerinden birini öğrenmiş; dönemlerine göre iyi bir eğitim görmüşlerdi. Yine bu dönem şairlerinin en önemli özelliklerinden biri de, her şairin ana dilinin yanında Farsçayı da kullanmış olmasıdır. Bunun sebebi ise Muhsin Macit'in ifade ettiği şekliyle şu şekildedir: "*Azeri sahasında edebi muhitler, Osmanlıda olduğu gibi saray çevresinde oluşmamıştır. Ayrıca birlikte yaşadıkları halde saray çevrelerinde Fars şairlerinin gördüğü itibar pek çok 'iki dilli' Türk şairini Türkçe şiirlerinde şifahi üsluba yönlendirmiştir.*"(Macit, 2006, s.227)

18. yüzyılda, Vâkif ekolünün ve âşık edebiyatının etkisiyle ortaya çıkan halk şiiri üslubu, edebiyatın halkla bütünleşmesine imkân sağlar. Bu üslubun bir sonucu olarak eserlerde ritmi sağlayan unsurlar,

² Âşık şiirinde kullanılan nazım türlerindedir. Azerbaycan âşıkları arasında aşktan, sevgiden, ayrılıktan, söz eden lirik ve ahenkli şiirler "**geraylı**" diye adlandırılmaktadır. Azerbaycan edebiyatında geraylı her mısrası 8 heceli olan dörtlülere denir. Her mısranın (4+4) (3+5) veya (5+3) şeklinde bölümleri vardır. Anadolu edebiyatındaki semainin karşılığıdır. Bu şiirler üç ile beş bend/ hâne uzunluğunda olur. Kafiye şeması aaba ccca ddda... şeklindedir. Şair, rnahlas/tapşırmasmı şiirin son hanesinde verir. (Dursun Yıldırım, "Azerbaycan Âşık Şairleri ve Şiirlerinden Örnekler I", , H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi 2.2., 1984, s.16)

cinas ve kalb gibi sanatlar sıkça kullanılmış; konuşma dilinin hususiyetleri yazı diline aktarılmıştır. Sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte, halkın içinde yaşanan değişim, edebiyatı da yeni bir tarza mecbur kılar.³

19. yüzyılın ilk yarısında, önemli sanat adamlarından sayılan Abbaskulu Ağa Bakınahov Gudsı Mirza Şefi Vezeh'in edebiyatın yenileştirilmesi çalışmalarına rağmen kültür ve edebiyatta yeni bir devrin başladığını söylemek güçtür. Asıl modernleşme, Mirze Fetheli Ahundzade edebi faaliyetlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Mirze Fetheli, klasik Azerbaycan edebiyatını yeni mazmun ve biçimlerle donatmış; ardından gelen pek çok şair de onun açtığı yolda millî-realist bir edebiyatın ilk örneklerini ortaya koymuşlardır. Feth Ali Ahunzade takipçileri ile başlayan halkçılık akımına bağlı genişçe bir grup olan şairler, özellikle nesir türlerinde halkın hayatından alınan konuları halk dili ile yazarlar. Ancak, İran'ın etkisi altında Farsçadan birçok unsur almış dil, Farsça bilen yazarlar sebebiyle Türkçeden çok Farsçaya benzeyen bozuk ve karışık bir dil halini alır. (Köprülü, 1989, s. 29)

Sonuç olarak, tüm Azerbaycan edebi dönemleri içinde sanatçılar ve eserler yönüyle en zengin ve verimli dönem kabul edilen 19. Asırda, bir yandan çağdaş dünyanın gereklerini yerine getiren, diğer taraftan da geleneksel yapıyı koruyan bir edebiyatın ortaya çıktığı söylenebilir. Bu hususiyetler de âşık şiiri üslubunda yazan divan şairlerinin halk arasında kendilerine bir yer bularak sevimlerine ve şiirlerinin ezberlenmesine imkân sunmuştur.

Nebâtî'nin Hayatı

19. yüzyıl Azeri edebiyatının önemli simalarından olan Nebâtî'nin, asıl adı Ebu'l-Kasım'dır. Seyyid Ebulkasım Nebâtî, Güney Azerbaycan'ın Karacadağ bölgesine bağlı, Dizmar'ın Üştibin yahut Üçdübin Kasabası'nda dünyaya gelmiştir. Doğum tarihi kesin değildir. Bununla beraber, genel olarak, hicri XIII. yüzyılın ortaları yani, 19. yüzyılın başlarında, 1812-1813 yıllarında dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. (Terbiyet, 1987, s. 244)

Nebâtî'nin soyu, çok eski devirlerden beri Arabistan'da, İran'da ve Azerbaycan'da geniş bölgelere yayılmış Nebâtîler zümresidir. Ailesinin soy ağacı, Hz. Peygamber'e kadar ulaşır. Annesinin Seydaldardan olduğu bilinmektedir. Nebâtî'nin babasının ve çocuklarının "Mir" lakabı ile anılması da onların seyit olmasına işaret

³ <http://azerbaycan.dilededebiyat.net/1920-ye-kadar-azerbaycan-edebiyati>
(Erişim Tarihi: 02.06.2017)

eden unsurlardan biridir. Nebâtî'nin babası olan Muhterem lakaplı Seyyid Mir Yahya, bir din âlimi aynı zamanda da şairdir ve hayatı boyunca, Üştibin'e yakın yerleşkelerde dervişlik ederek çeşitli İslamî öğretileri yaymaya çalışmıştır. (Behçet, 1935, s. 14)

Nebâtî'nin çocukluğu Üştibin'de ve Karacadağ'da geçmiştir. İlk eğitimini babasından alan şair klasik şiir kültürünü, Hâfız'ın şiirlerindeki yaratıcılığı ve tasavvuf akidelerini küçük yaştan itibaren öğrenerek büyümüştür. Daha sonra Erdebil'de, Nasir Ali Şah Erdebilî'nin müridi olmuş ve Tebriz ilmiye hocalarından da dersler almıştır. (Düzgün, 2006, s. 44) Nebâtî, küçük yaşlarında babasına öykünerek kalenderlik yolunu seçtiğinden, Azerbaycan'ın pek çok yerini yürüyerek dolaşır. Ayrıca babası ile çıktığı bu seyahatlerde şiirle tanışarak, yüzlerce mısra dinleyip onları ezberlemiştir.⁴

Genç yaşlarda klasik şiiri okumuş, tasavvufi kaynakları inceleyerek tasavvufu benimsemiş ve eğitimi esnasında pek çok sûfî şairin eserleri ile tanışmış olan Nebâtî'nin eserlerinden, devrinin ilimlerine hâkim, eğitilmiş bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Ahar'da bulunduğu dönemlerde Nebâtî'nin, pek çok değişik coğrafyadan bu bölgeye gelen dervişlerle tanışıp fikir mübadelesi yapma imkânına sahip olduğu da bilinmektedir.⁵

Bir süre dervişlik edip müritler arasında itibar kazandıktan sonra Nebâtî, Üştibin'e gelerek mürid olmuş ve keramet sahibi bir zat olarak tanınmıştır. Gençlik yıllarında Halvefî, Mevlevî ve Bayramî pek çok şairin, tasavvuf yolculuğunun bir durağı olarak seçtikleri Ahar'a giderek, devrin büyük tarikat şeyhi Şeyh Mahmut Şihabeddin'in ziyaretgâhında gûşe-nîşinlik etmiş; bu sırada çokça riyazetle meşgul olmuştur. Böylece dünya işlerini geride bırakmak suretiyle, hakikat âleminin sırlarına vakıf olmaya çalışmıştır. (Terbiyet, 1987, s. 380)

Şairin vefat tarihi de doğum tarihi gibi tam olarak bilinmemektedir. Nebâtî'nin ölümü tam olarak belli olmasa da şair, büyük ihtimalle hicri 1270 yani, 1873 yılında 70 veya yetmiş beş yaşında Üştibin'de, Karadağ'da vefat etmiş ve orada şehir mezarlığına defnolunmuştur. (Köçerli, 1920 , s. 534)

Edebî Şahsiyeti, Dinî ve Tasavvufî Görüşleri:

Nebâtî'nin şiirleri istikamet ve amaçları itibariyle tezatlı ve karmaşıktır. Onun ilk ilham kaynağı dünyevi aşk ve âşıkane konulardır. Diğerleri ise tasavvuf ideolojisi, İslam dini ve dünya görüşü

⁴ <http://ali-shamil.tr.gg> (Erişim Tarihi: 10.05.2017)

⁵ <http://ali-shamil.tr.gg> (Erişim Tarihi: 10.05.2017)

çerçevesinde gelişir. Özellikle son dönemlerine ait şiirlerinde hayatı, kâinatı ve varlığı anlama çabası içinde olduğu görülmektedir. (Behçet, 1935, s.6)

Nebâtî'nin tarikat görüşlerini tebliğ eden dini-ideolojik mahiyetli şiirlerinde dil sade, söz daha ahenklidir. Şairin sosyal, siyasî ve felsefi kanaatlerini ifade eden şiirlerde, özellikle kasidelerinde, devrin sosyal olarak elit kesiminin zevk ve dünya görüşüne hitap etmek amaçlandığından, dil farklılaşır; daha süslü ve ince bir hâl alır. (Osmanoğlu, 2011, s. 231) Denebilir ki onun şiirlerinde iki ayrı yol gözlemlenmektedir. Bunlardan biri, Azerbaycan halk şiiri formlarıyla ifadesini bulan dünyevi aşk, saf insan duygularının samimi ifadesi ve somut bir güzelin tasviridir. Diğeri ise, daha çok divan şiiri tarzında yazılan şiirlerindeki dinî-tasavvufî görüşlerin vahdet-i vücût anlayışı çerçevesinde anlatımıdır. Kısacası onun şiirlerinde âşık şiiri ile derviş şiirinin birleştiğini söylemek mümkündür. A. Y. Kasimov, Nebâtî'nin kalender ve derviş kimliği hususunda, dervişliğin halk edebiyatındaki yerine değinerek, halk edebiyatının bir kolu olduğunu söyler ve şunları belirtir:

“Şairin hayatı ile maraqlanan alimler qeyd edir ki, Nəbatî qalanderlik - yani dərvişlik edərmiş. Bu faaliyyət növü bir növü aşığı faaliyyəti ilə bağlıdır. Bele ki, aşığılar el şənliklərini keçirmək üçün eli, obanı gezer şen mahnılar, könül oşşayan, dinleyenleri şadlandıran şeirlər deyirdilərsə, dərvişlərsə əksinə, elin yas mərasimlərini, dini mərasimlərini keçirmək üçün el arasında olardılar. Onların da aşığılar kimi hoş avazı olurdu və həmin avaz keder notları üstündə olduğuna görə mersiye edebiyatının bir sahəsi sayılırdı. İndi də həmin dərvişlərdən var. Onlar sadəcə olaraq ellerinə saz alıb çalmır, yalnız yas mərasimlərində, dini mərasimlərdə, pirlərdə, ziyarətgâhlarda muğam üstündə şairlər deyib insanların qəlbini oşşayırlar.” (Kasimov, 2013, s 35)

Nebâtî'nin bilinen tek eseri Türkçe ve Farsça yazmış olduğu şiirlerini ihtiva eden divanıdır. Eserleri üzerinde tesir eden klasik edebiyat ve şifahi halk şiiri formlarında toplam 200 Türkçe manzume kaleme alan şair; kaside, gazel, terkiib-i bent, muhammes, meseddes gibi pek çok divan şiiri nazım şeklinin yanında geraylı, koşma, tecnis, beşlik gibi halk şiiri nazım şekillerine de divanında yer vermektedir. Nebâtî Divanı'nın elimizde bulunan beş farklı nüshasından biri Tebriz, üçü Tahran ve biri de Bakü'de bulunmaktadır. Tebriz'deki nüsha ile Tahran'daki nüshalardan biri tamamıyla Farsça şiirlerden müteşekkildir. İslami Şura Meclis Kütüphanesi'nde 1133 numarada 1302 tarihiyle kayıtlı bulunan bu nüsha dışında, Bakü El Yazmaları Enstitüsü No: B-651/11152'de bulunan Muhammet Tebrizî adlı

müstensih tarafından kaleme alınan bir diğer nüsha, şairin en çok Türkçe şiirlerini içeren nüshalardır. Yine Tahran Üniversitesi Merkezi Kütüphanesi'nde 2500 kitap numarası ile 1389 tarihinde yazılmış, 21x13.5 ölçülerindeki nüshanın dışında Tahran Üniversitesi Yazmalar Kütüphanesindeki 20x12 ölçülerindeki, 4335 nolu, Hosrî Şîrvân Nâmî adlı müstensih tarafından yazılan nüsha ve müstensihi Mensur Zeban olan Tebriz Milli Kütüphanesi'nde 1846 cilt numarasıyla kayıtlı divan nüshaları ise şairin yalnızca Farsça şiirlerini içermektedir.

Nebâtî'nin şiirlerinde, sûfliğinin ve tarikatının etkisi büyüktür. Ömrünün ilk yıllarında sûflik yoluna girmiş ve sonra Şîflik inancı doğrultusunda Hz Ali'yi öven pek çok şiir kaleme almıştır. (Kasımzade, 1975, s. 58-74)

Klasik tarzda yazdığı şiirlerinde genellikle İlahi aşk ve Hüsn-i Mutlak'a olan sevgi terennüm edilmektedir. Güzeli sevmeye gücü, İlahi muhabbetin nuruna bağlanır. Ancak dünyevi aşk da inkâr edilmez. Şiirlerinde anlatılan aşk, bir taraftan vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde işlenirken diğer taraftan dünyevi yönleriyle anlatılmaktadır. Aşk, şaire göre, insan ruhuna ve kalbine has manevi ve ulvi bir haldir. Bu sebeple aşka büyük bir kıymet verir. Onu hayatın mânâsı olarak görür. Yaşadığı zor dönemin ve zulümlerin yükünden kaçan şair aşka sığınır.

Nebâtî, bir yandan hayatın güzelliklerini anlatarak, insanları bu güzelliklerden zevk almaya davet ederken, başka şiirlerinde, asıl zevkin maddi âlemin dışında vahdet makamında olduğunu söyler. Yani, Nebâtî'nin şiirlerinde dünyevi ve ilahi duygular, maddi ve manevi âlem, Allah aşkı ve beşeri aşk, tüm endamı ve güzellik unsurlarıyla reel sevgili ve çeşitli tasavvufî çağrışımlar bir aradadır. O, dünyadan umduğunu bulamadığında yüzünü vahdet âlemine çevirmekte, beşeri aşkı İlahi aşka geçişte bir merhale olarak görmektedir.

Yâri dut gayrı unut sen de gözüm Mecnûn
tek
Mümkün olmaz ola bir cân iki cânân ile
cemê (314)⁶

Nebâtî'nin şiirlerinde sûfiyâne fikirlere sıkça yer verilir. Şair kendini Hallac-ı Mansur'a benzeterek gece gündüz "Ene'l-Hak"

⁶ Bu beyit ve sonrasındaki tüm şiirler, İslami Şura Meclis Kütüphanesi'nde bulunan nüshadan alınmış; şiirlerin sonundaki parantezlerin içinde nüshanın sayfa numarası belirtilmiştir.

dediğini pek çok beyitinde söz konusu eder. Tüm güzelliklerin kaynağı olarak Vücut-ı Mutlak'ı, yani Allah'ı görür. Şiirlerinde sıkça rastlanan mey, âşık, sâkî, cam, humar, dildâr vb. mazmunlar genellikle bu felsefe ile ilişkili olarak karşımıza çıkar. Ona göre meyhane kutsal bir yerdir ve derin mânâlar içerir. Oraya giren insan, manevi olarak temizlenir, saflaşır böylelikle vahdete ve ilahi sırlara ulaşır.

Bu kadar gûşe-i mihrâba sıkındın besdir
Bir de meyhâneye gel fâîz-i envâr ol ol
(123)

Nimetullah Velî'nin Şiâ tarikatının müdavimlerinden olan Nebâtî'nin Karadağ'da etrafına topladığı müritlerine tarikatının inceliklerini öğretip onları teşvik ederken kalemiyle de fikirlerinin yayılmasını sağladığı düşünülmektedir.⁷ Bu tarikatta göre de Allah'a kavuşmanın yolu, maddi âlemden geçerek kendini içsel olarak temizleyip fenâ âlemine ulaşmaktır. Ancak bu yolla “Ene'l-Hak” mertebesine ulaşılabilir. O da Nesîmî gibi “Ene'l-Hak” ifadesi ile Allah'ı insanın özünde gördüğünü söylemektedir:

Bele gör besdi Nebâtî ne ene'l-Hakdır bu
Dahi bir yol deginen vâhid ü yektâyam men
(112)

Şiirlerinin genel havasında hissedilen zıtlıklar, en çok tasavvufî mânâ içeren şiirlerinde göze çarpar. Örneğin; divanındaki terci-i bendinin ilk mısralarında Allah'ın kudretini, Hz Muhammed'in büyüklüğünü zikrederken sonraki mısralarda “ben hara sohbet-i namaz hara” sorusunu sorar. “Hak Alîdedir baksan hak ile” diyen şair, bir başka beyitte “ne Alî ne Ahmedem men” der. Ya da İslâm'dan yüz çevirip Hristiyan olduğunu söyler:

Terk edip İslâmı dutdum mezheb-i
Rûhullahı
Secde kıldım haça bir ruhbânı gözler
gözlerim (203)

Nebâtî'nin bazen de kendini hem kâfir, putperest hem de ateşperest olarak farklı farklı tanıttığı görülmektedir. Bir beyitinde:

⁷ <http://ali-shamil.tr.gg> (Erişim Tarihi: 10.05.2017)

Çoh da ahtarma Nebâtîni geç ondan geç geç
Dini yoh mezhebi yoh geberdi melêûn melêûn
(27)

Tanrı'nın tecellisini görüp İlahi nurun sırlarına vakıf olmanın ancak tekkede, işin ehli tarafından yetiştirilmekle mümkün olabildiğini söyleyen Nebâtî, şiirini tekkesine davette bir araç olarak kullanmaktadır:

Gez harâbât ü münâcâtı yetiş ehlinden
Od vuran êâleme bu nûr-i tecellâ neçidir
(198)

Nebâtî, bir taraftan dini hükümleri terennüm edip halkı ibadete çağırırken diğer taraftan zahitlik edenleri “kör gözlü uzun kulak” olarak tanımlar ve insanları hayattan zevk almaya, ayş u işret kılmaya çağırır:

Menden el getir ey uzun úulag zühd satma
çoh ey humâr-ı mahz
Dur ayaâa bir aç o kör gözüñ bir o
gözleri sürme-sâya bah (99)

“Hak-perest” bir zat olarak tarif edilen şair, gençlik döneminde, zamanının büyük bölümünü ibadet ve riyazetle geçirir. Şiirlerinde bu hakiki zevke ulaşmayan, riya ehli zahidi her fırsatta eleştirmekte ve bazen de onu, aşka düşmediği için yaptıklarından ötürü mazur görmektedir:

Menê kılmayın çohda zâhidi êözü var
onun êâşık olmayıp
O êabes yere halk olunmayıp bâgbâna bir
gülle hâr gerek (196)

Şair, pek çok şah ve hanın yönetimini görmüş, ülkedeki karışıklıklara, siyasî ve toplumsal çalkantılara şahit olmuştur. Bu zor zamanların yaşanmışlıkları ise şiirlerinde elbette ki sıkça zuhur eder:

Bir galaû sözdür ki derler genc olur
vîrânede

Genc yoh vîrâne çoh vîrânelerden küsmüşem
(118)

Şair, mensubu olduğu tarikatın esaslarından istifade ederek İslam dinine muhalefette bazen kendi seleflerinin de önüne geçerek sıra dışı ifadeler kullanır. Bir şiirinde İslâmî merkezlerden olan Bağdat'ı yerle yeksan etme isteğinden ve Zerdüşî dinini bina etmekten dem vurur:

Talayaydım o Bâgdadı
Kalmayaydı hîççe zâdı
Alaydım úasr-ı Şeddâdı
Dolanaydım heştî heştî

Koymayaydım kızıl kanda
Çekeydim olsa her yanda
Bina kılaydım îrânda
Dîn-i Zerdüşti Zerdüşti (412)

Bazen İslam'ı atıp Hıristiyan olduğunu ve haça meylettğini söylerken bazı zamanlarda Ateşperestliği yüceltmeye gayret gösterir. Kimi zaman da aşk delisi olduğu için hiçbir dine bağlı olmadığını itiraf eder. Kendini kâfir olarak adlandırdığında, insanların kendisinden haberdar olmaları durumunda Şeyh Senan'a bin kez şükür edeceklerini belirtir.

Eger bu rûzgâr ehli haberdâr olsalar
menden
Yakînimdir ki min yıl şükr ederler küfr-i
Şenêâna (59)

Terk edip îslâmı dutdum mezheb-i
Rûhullahı
Secde kıldım haça bir ruhbânı gözler
gözlerim (203)

Aklın yardımıyla yaradılış muammasını çözemeyen şairin Agnostikliğe varan bir noktadan sonra yaşadığı tereddüt ve çelişkiler git gide artar. Sonrasında her kanaati reddetmeye başlar ve istihza ederek:

Bu ne mezhebdir ne âyin ey Nebâtî bir
utan
Sen ne kâfirsen ki senden cümle küffâr
incimiş (153)

Devre geldükce kadeh sen dahi bir câm al
iç
Püf de îmâna belî sen dahi humâr ol ol
(123)

Büyük ölçüde bu karmaşa içinde, dünyayı anlama çabalarının bir sonucu olarak çeşitli yollara sapmış olan şair, Şîî bir tarikat olan Nimetullâhiyye'nin esaslarını anlatırken; başka şiirlerinde Zerdüştlük, Hıristiyanlık gibi dinlere meylettğini de açıkça ifade eder. Bazen de hiçbir dine inanmadığını söyler. Bir beytinde de âşıklığın ve aşkın, divane bir hal olduğunu ifade eden şair, din ve mezheplerin ötesinde bir yol tuttuğunu şöyle ifade etmektedir:

Dîn nedir mezheb nedir men èâşîú-ı
dîvâneyem
Eylerem meşú-i cünûn cânânı gözler
gözlerim (203)

Nebâtî, hayatının son demlerinde, hayatın mânâsı, İlahî gerçekler gibi konular hakkında çok düşünse de yaratılış sırlarına vakıf olamadığını tüm samimiyetiyle itiraf etmektedir:

Yetdi ömrün âhire sen bir Nebâtî bilmedin
Kimdi bu gözden bahan yâ dilde bu gûyâ
nedir (217)

Hayatını maddi yoksulluk ve manevi zıtlıklar içinde geçiren şair, genel olarak çizdiği derviş, kalender tavrın dışına çıkarak son zamanlarında, “künc-i vahdet”te geçen sûfiyane bir ömrün pişmanlığını yaşamıştır:

Künc-i vahdetde tebâh oldu èazîz èömrüm
hayf
Olmadı yâr bana bir büt-i zîbâ delisi
(120)

Lillehü'l-hamd ki men küfrde buldum îmân
Geçen eyyâma ne óâãıl ki peşîmân oldum
(55)

Dünyaya dair istekleri gerçekleşmeyen Nebâtî, en sonunda bu dünyada muradı hâsıl olmadığından öte dünyada murada ermek amacıyla Mevla'ya yönelmek hususunda kendi kendine tavsiyelerde bulunmaktadır:

Nebâtî çoh cefâ çekdin murâdın olmadı
hâsıl
Yeri pîrinden al himmet yapış dâmân-ı
Mevlâya (288)

Nimetullahiyye Tarikatı ve Nebâtî'nin Hz. Ali Sevgisi

Nimetullahiyye tarikatına mensup olan Nebâtî'nin bu tarikata yönelmesinin başta gelen sebeplerinden biri olarak Hâfız'a olan derin sevgisi ve Hâfız'ın, Nimetullah-i Velî'ye el verdiği inancı gösterilebilir. (Hemzeyeva, 1992, s. 65) Orta asırdaki Şîâ ağırlıklı tarikatlar içerisinde Nimetullah-i Velî'nin öncülük ettiği Nimetullahiyye, Müslümanlar arasında köken ve vaziyet yönüyle özel bir imtiyaza sahip ve itibarlı kabul edilen önemli bir tarikattır. Geniş çaplı bir şöhrete sahip bu tarikat, yakın doğu halkları arasında yaygındır. Tarikat hizmetleri esnasında Nebâtî, Karadağ'da etrafına müritler toplayarak, şiirleriyle tarikatın fikirlerinin yayılmasına oldukça hizmet etmiştir. (Behçet, 1935, s. 6)

Nimetullahîler yüzyıllarca ehl-i Hak cemaatler gibi Azerbaycan ve çevresinde yaşamışlar; hayat tarzı bakımından İslam tarihi ve medeniyetine bağlı olmuşlardır. (Düzgün, 2006, s. 52) Bu tarikatın kurucusu 1330 tarihinde Halep'te doğan Şah Nimetullah-ı Velî'dir. Tarikat silsilesi, Abdullah b. Es'ad-el-Yafîî vasıtasıyla Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin feyz aldığı şeyhlerden Ebu Medyen el-Mağribî'ye ulaşır. Haririzade, Abdullah el-Yafîî'ye nispet edilen Yafiyîye tarikatının Kadiriyye, Medyeniyîye, Ekberiyîye, Rifaiyye ve Şazeliyye'nin bir terkibi olduğunu söyler. Ancak Yafiyîye'nin şubesi olmasına rağmen Nimetullahiyye'den söz etmez. Bu tarikat hem ortaya çıkışında hem de sonrasında pek çok tasavvufî anlayıştan beslenmiştir. Nimetullah-ı Velî Sünnî bir aileye mensup olsa da soyunun İsmail b. Ca'fer es-Sadık'a dayanması tarikatın kendisinden sonra Şii'ler arasında benimsenmesinde etkili olmuştur. (Kılıç, 2007, s. 134)

Nimetullah-i Velî'nin ölümünden sonra yerine oğlu Şah Halîlulah-ı Kirmanî ve torunu Seyyid Nurullah geçer. Onlar da

faaliyetlerini İran dışında daha çok Hindistan'da gerçekleştirmişlerdir. Seyyid Nurullah, Nimetullah-i Velî'nin sağlığında Dekken'e giderek tarikatın öğretilerini yaymış ve hükümdarın kızıyla evlenmiştir. Sarayla kurulan bu akrabalık bağıyla da sonraki dönemlerde de siyasi ve manevi bir güç elde eden Nimetullahî'ler Kutubşâhî'lerin yönetimi ele geçirmesinden sonra da İsmâîlîler arasında yayılır. (Düzgün, 2006, s. 53)

Nimetullahiyye'nin İran'da yayılması ise, Nimetullah-i Velî'nin torunlarından Mir Şemseddin ve çocukları vasıtasıyla olmuştur. O dönemde aile, İran'da hükümdarlık süren Safevi Hanedanlığı ile iyi ilişkiler ve akrabalık kurmuş, büyük bir saygı ve nüfuz kazanmıştır. Böylece tamamen Şiîleşen Nimetullâhiyye Haydarî, Kalenderî ve Safevî unsurlarla da kaynaşmıştır. İslam'ın özellikle Şiî yorumunun yanında Budacı ve Manici unsurlar ile Yahudi ve Hıristiyan inanışlarının da tesiri altındaki bu tarikat, Melamî tavırlar sergilemesi, vahdet-i vücûd inancına sahip olmaları, Hurufilik sembolizmini sıkça kullanmaları, yerleşik hayatı tercih etmemeleri, on iki imam ve Mehdi anlayışı yönüyle kendinden önceki ve sonraki pek çok tarikatla paralellik arz etmiştir. (Uyar, 2012, s. 299-332)

Nimetullahî, fütüvvet grupları arasında sayılır. Nimetullahiyye'ye ait pek çok unsur günümüzde Bektaşılık potasında erimiştir. Bektaşi gülbanklarında zikredilen pirlere arasında Nimetullah-i Velî'nin de adı geçmektedir.

18. yüzyılın sonlarında Nimetullahîlerin ikinci piri sayılan Ali Şah Dekkenî, Hindistan'dan İran'a gelip tarikatı canlandırmaya çalışmış ancak Şiî âlimlerin karşı koyması sonucu, Meczub Ali Şah tarafından sürdürülmüştür. Sonrasında Kevseriyye, Safi Ali Şâhiyye, Şemsiyye, Gunabadiyye, Munis Ali Şâhiyye adlı kollara ayrılan tarikatın günümüzdeki son iki kolu hala İran'da faaliyetlerini sürdürmektedir. (Kılıç, 2007, s. 134)

Nimetullahî inancında, eski Şaman itikatlarının İslami irfan ile kaynaşmasının da etkisiyle, insanların pek çok kez dünyaya geldiği görüşü yer alır. Her vücuda geliş "don" olarak adlandırılır ve bu tecelliler silsilesine de don-be-don denir. Don, Türkçe bir sözdür ve beden anlamına gelmektedir. Her insan dünyada bin bir dona girer. Bu bin bir kez var oluşun ardından tekrar dünyaya gelmek ise ancak, misafir olarak bir başkasının vücudunda bulunmak, yaşamak suretiyle mümkündür. İnanışın esasında bin birinci don "sultan donudur" ve bu don son kabul edilir, bir daha zuhur etmeyeceğine inanılır. Nebâtî de kendi bedeninde muhtelif zatların misafir olduğuna inanmaktadır. Birçok yerde kendisini "Hoca Hâfız'ın donu" şeklinde ifade eder.

Hatta Şah Nimetullahî Veliye ve Şah Kasım Envâr'a olan yakınlığı da bu anlayış doğrultusundadır. (Osmanoğlu, 2011, s. 228)

Şairin mensup olduğu tarikat hakkında farklı görüşler de mevcuttur. Örneğin, M. Osmanoğlu, Nebâtî'nin Şah Nimetullahî Velî tarikatına bağlı olduğunu ileri sürenlerin:

Maksud-ı dil ü cân-ı Nebâtî hu hu

Hem mürşide Şâh Nimetullah Ali est

(Nebâtînin yüreğinin ve canının maksadı odur. Hem Şah Nimetullah'ın mürşidi Ali'dir)

Şeklindeki Farsça beyitten yola çıktıklarını söyler. Şairin asıl tarikatının Aliallahî tarikatı olduğu fikrini ileri sürer. Ayrıca Osmanoğlu, Aliallahî inancında Hurûfî ideolojisinin esas olması sebebiyle, Hurûfî anlayışını benimsemiş Nimetullahî Velî, Şah Kasım Envar gibi mürşitlerin de tanrının insan şeklindeki tezahürleri olduğu fikrinden kaynaklı olarak şiirlerde zikredildiğini belirtir. Ayrıca Nebâtî şiirlerinde sıkça karşılaşılan zıtlıklar hususu da bu inanç çerçevesinde açıklanır. (Osmanoğlu, 2011, s. 230) Gerçekten de Nebâtî'nin şiirlerinde Aliallahî inancı ile, yüzyıllar boyunca İslam medeniyetinde derin bir kök salmış olan tasavvuf felsefesinin ve dini anlayışın çarpışması neticesinde iki ayrı görüşün zaman zaman birbirini inkâr ettiğini görmek mümkündür. Ancak şair, hakkındaki farklı farklı yargıların dışında, tüm inanç sistemlerinin ötesinde bir bakış açısına sahiptir.

Hız. Ali'ye olan söz konusu derin bağlılık, felsefi düşüncelerinin derinleşmesi ve inkişafı neticesinde değişime uğrar ve şair, kendini Hz. Ali ve Peygamberimizden ayrı tuttuğunu ifade eder. Şair, mecâzî aşkı hakiki aşka geçişte bir başlangıç noktası sayar. Onun şiirlerinde hiçbir şaha veya devrin ileri gelen kişisine karşı aşırı bir övgü yoktur. Tüm övgüleri Hz. Ali ve sevdiği içindir. Bir şiirinde bunu şöyle dile getirir:

Bir perî peyker nigârın vafını şeró
eylerem

Etmenem men özgeler tek hân u sultândan
hadîs (228)

Şair Hz Ali sevgisini anlatan pek çok methiye yazmış hatta bu hususta ifrat noktasına varmıştır. Divanda bu görüşü destekleyen çeşitli ifadelerle rastlamak mümkündür. Örneğin Nebâtî, bir şiirinde Yunus peygamberden itibaren Hz Muhammed'e dek pek çok

peygamberin Ali'yi zikretmesi gereğini ifade eder. Hatta, zor duruma düşen peygamberler Ali'nin sayesinde kurtuluşa ereceklerdir. Ona göre, Hak da Cebrail de Ali'nin özüdür:

Rûz-ı evvel Cibrîlden tâ ki Hak etdi
su'âl
Sen ne kimsen men kimem söyle
cevâbım olma lâl
Dedi sen sen men menem od dutdu
yandı perr ü bâl
Mülteci oldu bu isme tâ ki refè oldu
melâl
Şîr-i Yezdân şâh-ı merdân Haydar-ı
Düldül-süvâr
Lâ fetâ illâ èAli lâ Seyfe illâ
Zülfikâr (335)

Divanda ayrıca, Hz Ali'nin veya evlatlarının şehit edilmesiyle ilgili tek mısranın bile yazılmamış olması, onların ölümden öte kabul edilmesinin ve kıyamet günü bir kurtarıcı olarak insanların yardımına koşacağı inancının bulunmasıyla açıklanabilir. Nebâtî, 19. yüzyılda yaygın olan kıyamet arifesinde olma inancının tesiri altında kalmış gibi görünmektedir:

Yâ èAlî el menüm senin etegün
Sen yetiş dâda yâ Şâh-ı merdân (368)

Lâkin bundan da çabuk vazgeçip dünya görüşünde kendini noksan bularak şöyle der:

Git dolanginen hamsan henüz pühte olmaka
çoh sefer gerek
Murg-ı Kâf ilen hem-zebân olup devre
kalhmaka bâl u per gerek (196)

Nebâtî, Allah'ın ayrı, Hz Ali'nin ayrı bir makamı olduğunu ifade ettiğinde Allah yaratandır, her şeyin başlangıcıdır; Ali ise onun yarattıklarından biridir:

Nebâtî çek èAlî èAlî
Gönlün olsun celî celî
Onu Allah belî belî
Bu dilde ezber yaradıp (308)

Nebâtî, Hz Ali'yi samimi bir dille överken Şir-i Hüdâ, Şah-ı merdân, sâhib-i Zülfikar, şîr-i Hak gibi halk arasında oldukça meşhur olan bu lakapları da sıkça kullanır. Hz. Ali'yi, sultan, fağfur, hakan, şah, gül bahçesi, Cennet'im ifadeleriyle zikredilir:

Menim êâlemde sultânım èAlîdir
Menim mîr-i cihân-bânım èAlîdir

Behiştî zâhide verdim ser-â-ser
Menim gülzâr u Rıdvânım èAlîdir

Eger her kimsenin bir şâhı olsa
Menim de şâh-ı şâhânım èAlîdir (232)

Sanki tüm sözleri ona ve hatırasına ve ona ithafendir. Nebâtî, aşk hikâyeleri yerine her daim ondan söz etmeyi tercih etmektedir:

Ösrev ü Şîrîn ü Ferhâdı Nîzâmîden sürüş
Kim Nebâtî dâ'im eyler şâh-ı merdândan
hadîs (228)

İltica edilen tek kişi de yine O'dur:

Sanma Nebâtî üz tutub herkese èilticâ
eder
Tarı bilir ki gözleri birce onun gözünde
var (136)

Şiirlerde sıkça karşımıza çıkan Hz. Ali sevgisi, herhangi bir sevgiliye duyulan sevgiden daha derin, daha ulvî bir sevgidir. İhtiyarın elden gittiği, tüm varlığın aşkla dolduğu mest ve divane zamanların ifade edildiği anlatımlarda ve bazen de gazellerindeki aşk terennümlerinde bahsedilen tek kişinin Hz. Ali olduğu hissine kapılmak mümkündür.

Sonuç

XIX. yüzyıl Azeri şiirinin “görkemli yaratıcılarından kabul edilen Seyyid Ebul-Kasım Nebâtî'nin, 19. yüzyıl Azerbaycan şairleri içinde önemli bir yeri vardır. O, hem kendi zamanında hem de sonraki dönemlerde, farklı coğrafyalarda haklı bir şöhrete sahip olmuştur. O, yalnızca bir şair olarak değil; aynı zamanda tarikat piri, âlim ve musikîşinas olarak da tanınır.

Nebâtî'nin küçük yaşlardan itibaren çıktığı tasavvuf yolculuğunda, şiir bir araç olarak karşımıza çıkar. Dâhil olduğu tarikatın öğretilerini, etrafına topladığı müritlere ve halka yaymada kullandığı şiirleri içerisinde, şairin özellikle divan edebiyatı nazım türleri ile kaleme aldığı tasavvufî mânâda zengin manzumeleri divanında sıkça göze çarpmaktadır. Özellikle Vahdet-i vücüt felsefesi, tasavvufî şiirlerinin esasını oluşturur. O, baktığı-bulduğu her yerde Allah'ı gören, dinlerin ötesinde bir yaşam tarzını benimsemiş, sözleriyle çoğu zaman okurlarını zıtlıklar deryasına gark eden özgün bir şahsiyettir. Bu durum ise döneminin yapısından, hayatı boyunca karşılaştığı çeşitli zorluklardan ileri gelmektedir. Büyük ölçüde bu karmaşa içinde, dünyayı anlama çabalarının bir sonucu olarak çeşitli yollara sapmış olan şair, Şîî bir tarikat olan Nimetullâhiyye'nin esaslarını anlatırken; başka şiirlerinde Zerdüştlük, Hıristiyanlık gibi dinlere meylettğini de açıkça ifade eder. Bazen de hiçbir dine inanmadığını söyler.

Hakkında ileri sürülen pek çok görüşe rağmen, ulu şahsiyetler arasında kabul edilen Nebâtî, manevî ve İlahî derecelere sahip, keramet ehli bir zat olarak bilinmektedir. Dünyadan ve dünyevî bağlardan alakasını kesmiş biri olarak, kanaat içinde bir hayat yaşamıştır.

Kaynakça

- A. Devletabadi, (1355) Suhenverân-ı Azerbaycan, c.1, Tebriz, Müesse-i Tarih ve Firengi
- Akpınar Yavuz , (1994) Azeri Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul
- Asgarlı Zaman, (2004) Seyid Ebulkasım Nebati, Ön Söz, Seçilmiş Eserleri, Bakü
- Behçet Behlül, (1935) Nebâtî, Ebulkasım, Azereşr, Bakü
- Djalili Mohammad-Reza, Kellner Thierry, (2011) İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi, İstanbul
- Düzgün Hüseyin, (2006) Hakim Seyyid Ebulkasım Nebati Türkçe Divanı, Ahter Neşriyatı, Tebriz-İran
- Faracov Savalan, (2011) "Manevi Zıddiyetler İçinde Bir Ömür Yolu" Medeniyet Dergisi, Sayı:15, Bakü
- Hemzeyeva Refika, (1992) Seyid Ebulkasım Nebati, Bakü
- Hemzeyeva, Refika, (1992) Seyid Ebulqasım Nebati'nin Heyat ve Yaradıcılığı, Bakü
- İpek Yasin, (2010) İran'da Kaçar Türk Hanedanlığı Babailik ve Bahailik, İstanbul

Kafkasyalı Ali, (2002) İran Türk Edebiyatı Antoloisi, c.3 ,
Erzurum

Karadeniz Yılmaz, (2006) İran'da Sömürgecilik Mücadelesi
ve Kaçar Hanedanı (1725-1925), İstanbul

Karadeniz Yılmaz, (2013) Kaçarlar Döneminde İran(1795-
1925) İdarî, Askerî, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler, İstanbul

Kasimov A.Y, (2013) "Klasik Edebiyatımızda Tasvirçilik
Ananesi", Bakı Devlet Üniversitesi, Humanitar İmler Seriyası, Bakü

Kasımzade Feyzulla, (1975) "Seyid Ebulkasım Nebati", 19.
Asr Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, Azerbaycan SSREA Haberleri,
no:111, Bakü

Kılıç Mahmut Erol, (2007) "Nimetullahiyye", İslam
Ansiklopedisi, c..33, İstanbul

Köçerli Feridun Bey, (1920) Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, c.1,
Azer Neşr, Bakü

Köprülü M. Fuat, (1989) Edebiyat Araştırmaları, c. 2, İstanbul

Macit Muhsin, (2006) "Azeri Sahası Türk Edebiyatı (XIII-
XIX. yüzyıl)", Türk Edebiyatı Tarihi, c.2, İstanbul

Osmanoğlu Meti, (2011) "Seyid Ebulkasım Nebati",
Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, c.4, Bakü

Sümer Faruk , (2007) "Kaçarlar", Türkiye Diyanet Vakfı
İslam Ansiklopedisi, c. 24, İstanbul

Terbiyet Muhammet Ali, (1987) Danışmendan-ı Azerbaycan,
Azemeşr, Bakü

Uludağ Süleyman, (1995) Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,
İstanbul

Uyar Mazlum, (2012) İslam Mezhepleri Tarihi, "Nusayrilik",
Ankara